

Halldór Kiljan Laxness, daoisminn og dulspeki

Þýski félagsfræðingurinn Max Weber ber saman frelsunarleiðir ólíkra trúarbragða í trúarbragðafélagsfræði sinni. Hann aðgreinir trúarbrögð vestrænna samfélaga (e. *occidental*) frá austrænum (e. *oriental*).¹ Vestræn trúarbrögð snúast að mati hans um þennan heim eins og hann er en þar er vægi hans ýmist afneitað eða það samþykkt á meinlætuforsendum. Austræn trúarbrögð einkennast hins vegar að mati hans af dulhyggju þar sem æðstu sannindin eru bundin við handanheim (e. *other worldly*). Hann gerir því skýran greinarmun á meinlætahyggju vestrænna trúarbragða og dulhyggjunnar sem hann segir fyrst og fremst austræna og runna frá Indlandi. Með því að setja þessa eiginleika eins og Weber dregur þá fram upp í skema má hæglega fá út fjórar kjörmyndir (e. *ideal types*) trúarlegra frelsunarleiða en sú síðasta er í raun ályktun sem draga má af þeim fyrstu þremur: 1) handanheims meinlætahyggja, 2) þessa heims meinlætahyggja, 3) handanheims dulhyggja og 4) þessa heims dulhyggja.²

Tafla 1: Frelsunarleiðir trúarbragða

	← Viðhorf til heimsins →	
↑ Frelsunarleiðin	1. Handanheims meinlætahyggja (e. <i>other worldly ascetism</i>)	2. Þessa heims meinlætahyggja (e. <i>inner worldly ascetism</i>)
↓	3. Handanheims dulhyggja (e. <i>other worldly mysticism</i>)	4. Þessa heims dulhyggja (e. <i>inner worldly mysticism</i>)

1 Max Weber, *Sociology of Religion*, 179.

2 Sama heimild, 166 o.áfr.

Fyrsta kjörmyndin einkennir það sem Weber segir um klausturlíf miðalda í Evrópu. Þar verður hinn trúaði hólpinn með því að einangra sig frá áreiti heimsins, hreinsa sig af freistingum hans og afneita gæðum hans. Önnur kjörmyndin einkennir það sem Weber segir um siðfræði mótmælenda en hann telur að hún hafi orðið kveikjan að kapítalísku efnahagskerfi nútímans. Þótt ekki sé boðið þar upp á frelsunarleið sálarinnar handan þessa heims, er því engu að síður hafnað að menn megi njóta veraldlegra gæða á grundvelli eigin vinnuafkasturs þar sem litið er svo á á trúarlegum forsendum að í slíku felist spilling og synd. Manninum beri sem ráðsmanni yfir sköpunarverki Guðs að vinna og ávaxta auðinn sem af því hlýst en það er ekki hlutverk hans að njóta neins sem af því gefst. Þriðja kjörmyndin sýnir skilning Webers á hefðbundinni leið indverskrar íhugunar, einangrunar og afneitunar heimsins gæða en hann alhæfir út frá því um öll austræn trúarbrögð. Sé gengið út frá því að þessar kjörmyndir hafi í grundvallaratriðum ýmislegt til síns máls má hæglega bæta við fjórðu kjörmyndinni en þar er bæði meinlætahyggju hafnað og þeirri skilgreiningu að frelsun sálarinnar sé komin undir því að losna undan kröfum heimsins eða flýja inn í handanheim. Hér verður því haldið fram að daoisminn eins og hann var kynntur í guðspekihreyfingunni á Vesturlöndum hafi einkenni „þessa heims dulhyggju“ í fjórðu kjörmyndinni.

Bókin um veginn er talin rituð á sjöundu öld af kínverskum embættismanni (bókaverði) Lao-tse sem átti að hafa tekið sér á hendur langferð út fyrir mörk ríkisins, en skildi handritið að bókinni eftir. Hún var fyrst þýdd á íslensku úr dönsku árið 1921 af bræðrunum Jakobi og Yngva Jóhannessonum. Síðan hefur hún komið út í fjölmörgum þýðingum á íslensku. Þetta er samsafn spekiórða og góðra ráða sem ekki láta mikið yfir sér en eru við nánari athugun eftirminnileg í tærleika sínum og djúphygli.

Segja má að skáldsagan um Ólaf Kárason Ljósvíking sé bók um dulspeking eftir dulspeking. Unglingur varð Laxness fyrir dulrænni reynslu sem varð honum hugljómun og nægtabrunnur ljóðrænnar sköpunargáfu sem varð uppspretta skáldverka. Hér er um að ræða það sem Laxness nefnir kraftbirtingarhljóm guðdómsins, heiti sem hann fékk úr dagbók Magnúsar Hjaltasonar sem var kveikjan að

Ólafi Kárasyni.³ Allt sitt líf fann Ólafur fyrir því sem hann kallaði „hið eina“ sem hér verður skilgreint það sem í öðru samhengi er kallað Dao.

Persónueinkenni daoismans eins og þau birtast í *Bókinni um veginn* eftir Lao-tse eru þessi:

- Andhetjuleiki
- Aðgerðaleysi
- Einfaldleiki
- Alþýðuskapur
- Samræmi og sátt við náttúruna
- Friðsemd
- Látleysi
- Auðmýkt
- Hluttekning
- Umburðarlyndi

Daoisminn kemur einkum fram í eftirfarandi persónum og verkum Laxness:

- Björn í Brekkukoti í *Brekkukotsannál*
- Organistinn í *Atómstöðinni*
- Ólafur Kárasón í *Heimsljósi*
- Jón Prímus í *Kristnibaldi undir Jökli*
- Pressarinn í *Dúfnaveislunni*

Hinn eini sanni tónn sem hljómar í skáldsögunni *Brekkukotsannál*, þar sem fjallað er um stórsöngvarann Garðar Hólm og unglínginn Álfgrím, sem er munaðarlaus en eignast afa í Birni í Brekkukoti og ömmu í sambýliskonu hans, er til marks um þetta. Sóknarpresturinn í Reykjavík fær Álfgrím barnungan til að syngja með sér yfir moldum óþekktis fólks þar sem enginn mætir nema presturinn og grafarinn. Kjarninn í boðun prestsins er kærleikur guðs sem elskar alla jafnt og hinn eini sanni tónn.

Bær þeirra Björns við Tjörnina í Reykjavík var ókeypis gistiheimili fyrir gest og gangandi, fátækt fólk, hvort sem var eina nótt,

3 Halldór Guðmundsson, *Halldór Laxness. Ævisaga*, 376.

viku, mánuði eða heila mannsævi eins og í tilfelli Álfgríms. Björn í Brekkukoti er ein af sögupersónum Laxness sem ber einkenni daoismans. Nærveru hans lýsir sögupersónan Álfgrímur þannig:

En hvort sem ég var nú að skemta mér í kálgarðinum, á hlaðinu eða í húsasundinu, var afi minn altaf einhverstaðar nær á þöglan alvískufullan hátt. Ævinlega stóðu einhverjar dyr opnar eða á hálfu gátt, bæardyrnar eða hjallurinn, netakompan eða fjósið, og hann var þar inni eitthvað að dunda; stundum var hann að greiða netaflækju á grjótgarðinum; eða hann var eitthvað að banga; aldrei féll honum verk úr hendi, en þó var einsog hann væri aldrei beint að vinna. Eingin sýndi hann þess merki að hann vissi að dreingurinn væri nærstaddur, og ég var ekkert að hugsa um hann heldur, en fann þó einhvernegin altaf ósjálfrátt að hann var þarna á bakvið.⁴

Líta má á samband Álfgríms og afans sem guðssamband. Afinn er tilverugrundvöllur drengsins og þess vegna gerir sögumaður Birni í Brekkukoti góð skil. Hér er að finna daoíska guðshugmynd í vest-rænum búningi. Um leið má segja að hér birtist guðshugmynd íslensks alþýðufólks eins og hún var á nítjándu öld og frameftir þeirri tuttugustu. Það að trúá á guð felur ekki í sér miklar skuldbindingar. Hins vegar kemur það í ljós í sögulok að Björn í Brekkukoti hefur það í huga að Álfgrímur læri til prests eftir að hann hefur lokið stúdentsprófi og það á að gerast fyrir heiðarlega fengna peninga, en ekki fyrir styrkloforð frá verslun Gudmundsens sem Garðar Hólm fór flatt á. Guð er umburðarlyndur, kærleiksríkur, réttlátur og hjálpsamur, en hinn trúaði er ekki mikið að ónáða hann, en gerir ráð fyrir honum og veit að hann er nálægur í hversdaglífinu og til taks ef á skyldi þurfa að halda. Það er óþarfi að vera alltaf að biðja til hans og hann er ekki svo hátíðlegur að maður þurfi að fara í kirkju til að finna hann og hann er alltaf og alls staðar nálægur og dyrnar inn til hans jafnan hálfopnar.

Afinn hefur sínar fastmótuðu og óhagganlegu lög og reglur og þær móta uppeldi og lífsviðhorf drengsins og þessar reglur eru hinar einu réttu og sönnu. Fiskurinn sem hann veiðir og selur samborgurum sínum beint upp úr börunum er sá besti í bænum og fólkið verslar við hann hvort sem eftirspurnin á markaðinum er mikil eða

⁴ Halldór Laxness, *Brekkukotsannáll*, 5.

lítil því verðið er alltaf það sama óháð öllu sveiflum. Hann lítur á það sem grafalvarlegan atburð þegar skjólstæðingur hans sem hann var nýbúinn að gefa mópoka stelar öðrum af honum og ætlar fullur iðrunar að skila honum aftur. Björn biður þjófinn að bera sig vel, segir honum að setja upp húfuna sína og býður honum í nefið og gefur honum kaffi en tekur ekki í mál að fyrirgefa glæpinn. Hins vegar er honum skítsama um mópokann og biður þjófinn að hirða hann og hafa með sér heim. Þegar honum er boðin ódýr biblíubýðing gefins neitar hann að taka við henni nema fá að borga hana með eina verðinu sem hann telur vera í gildi fyrir biblíu síðan Guðbrandur Þorláksson Hólabiskup gaf hana út, sem sé kýrverði og leiðir út einu kú sína úr fjósinu og fær biblíusalanum tauminn. Biblíusalin verður skelfingu lostinn og hleypur í burtu.

Sem ungur maður kynntist Laxness Erlendi Guðmundssyni skrifstofumanni sem bjó með móður sinni í húsi sem kallað var Unuhús, sem var og er enn á mótum Garðastrætis og Fichersunds. Þau ráku þar greiðasölu og gistingu en auk þess voru skáld, listamenn og námsmenn velkomnir og þar voru umræðukvöld sem Laxness tók þátt í og mótuðu hann. Hjá Erlendi fékk Halldór Laxness *Bókina um veginn* í danskri þýðingu og virðist ekki hafa skilið hana við sig það sem eftir var ævinnar.⁵ Rithöfundurinn Þórbergur Þórðarson var einn af fastagestum Unuhúss og urðu þeir Laxness gagnkunnugir og nánir vinir að minnsta kosti á ákveðnum tímabilum, en samband þeirra var flókið og ekki átakalaust enda voru þeir ólíkir persónuleikar og viðhorf þeirra til skáldskapar og bókmennta afar ólík.⁶ En Erlendur, sem var guðspekingur, var hjálparhella og góðvinur þeirra beggja. Erlendur var mikill áhugamaður um bókmenntir og listir og virtist líta á það sem köllun sína að hlúa að og styðja ung og efnileg skáld og listamenn, ekki síst þegar þau stóðu höllum fæti í lífsbaráttunni. Bæði Þórbergur og Halldór Laxness sáu í Erlendi bjargvætt sinn og líktu honum við frelsarann Jesú Krist.

Guðspekiahreyfingin skaut rötum á Íslandi um aldamótin 1900 og náði tókum á mörgu millistéttar- og efristéttarfólki, enda kom hún eins og gróðrarskúr yfir skrælnað andlegt líf Íslendinga á þessum tíma með kenningar sínar, mótaðar af austrænni trú og heimspeki,

5 Halldór Guðmundsson, *Halldór Laxness. Ævisaga*, 66.

6 Pétur Gunnarsson, *ÞP. Í fátækjarlandi*, 139 o.áfr.

um þroska og þróun mannsálarinnar, andlegar framfarir, umburðarlyndi, hjartasýni og bræðralag allra manna. Margir menntamenn og góðborgarar voru orðnir fráhverfir kirkjunni og trúleysi og raunsæisstefna Georgs Brandesar var hátt skrifuð. Margir kennarar áttu orðið í vandræðum með að samþætta kristna trú (kverkennsluna) nútímalegum viðhorfum og vísindahyggju, en guðspekin bauð upp á samþættingu og milliveg. Þórbergur gekk í guðspekistúku og var um tíma mjög virkur í starfi guðspekihreyfingarinnar. Laxness varð ekki félagi í guðspekistúku en margir vina hans voru það.

Leiðtogar alþjóðahreyfingar guðspekinga væntu endurkomu og fæðingar alheimsfræðara og frelsara sem mundi stofna nýtt samfélag á sama grunni og Jesús Kristus boðaði á forsendum friðar, kærleika og réttlætis. Þeir þóttust finna hann í ungum dreng, J. Krishnamurti að nafni. Árið 1911 var félagið Stjarnan í austri stofnað til að greiða fyrir og undirbúa komu hans í frelsarahlutverkinu. Deild úr þessu félagi var stofnað á Íslandi sama ár og gaf Íslandsdeildin út jólblað árlega. Árið 1915 stendur þetta í blaðinu:

Mannfélags- og þjóðfélagsástandið í heiminum þarfnast stórfeldra umbóta – þarfnast jafnaðar, kærleika, bræðralags og nýrrar skipanar í hvívetna. Ástandið er svo ískyggilegt orðið í mörgum greinum að þörfin fyrir slíkum leiðtoga er ómótmælanleg. Enda efast ekki margir hinna skarpvitrustu og djúpsæjstu menntamanna nútímans um, að koma hans sé í nánd, og færa mikil rök fyrir máli sínu. Félag vort „Stjarnan í austri“, er stofnað til þess að undirbúa komu leiðtogans mikla [...].⁷

Um kynni sín af Krishnamurti segir Þórbergur:

Hann tók á móti mér með þeim mestu og innilegustu elskulegheitum sem ég hefi nokkurntíma mætt í lífinu. Hann tók á móti mér allur og óskiptur. Það var auðfundið að það var ekkert eftir af honum. Hann brosti yndislega. Það var einna líkast og yfir mig skini sumarsól sem ekki veit að hún skín [...]. Og ég gekk út frá honum sannfærður um að hér hefði ég staðið augliti til auglitis frammi fyrir þeim einkennilegasta og merkilegasta manni sem ég hefði hitt á lífsleiðinni.⁸

7 Guðmundur Guðmundsson, „Stjarnan í austri“, 5.

8 Þórbergur Þórðarson, *Meistarar og lærisveinar*, 130–131.

Halldór Laxness segir svo um fund sinn með Krishnamurti:

Í þessu svari og því látbragði sem því fylgdi fólst það sem ég kalla harmleik Krishnamurtis – harmleik hins heilbrigða manns, sem stendur andspænis sjúkum, siðspiltum og viðbjóðslegum auðvaldsheimi, og á sér þá einu ósk að geta miðlað af heilbrigði sinni þótt þess sé enginn kostur.⁹

Bæði Þórbergur og Halldór mátuðu Krishnamurti við heimsfrelsarahlutverkið. Erlendur Guðmundsson var frelsari í huga beggja en eftir því sem sósíalisminn náði sterkari tókum á hugsun þeirra varð Jósef Stalín alheimsfrelsari. Þetta var ákveðið tímabil hjá Laxness en fyrir Þórberg varði það lífið út.

Fleiri góðvinir Unuhúss sáu mynd Kristis í Erlendi Guðmundssyni. Mósaíkmynd Nínu Tryggvadóttur af Kristi í dómkirkjunni í Skálholti vitnar um þetta. Sé ljósmynd af Erlendi áður en hann lét skera hár sitt og skegg borin saman við mósaíkmyndina eru líkindin augljós, sérstaklega hendurnar, ennið, hárið og skeggið.

Báðir fóru þeir á fund Krishnamurtis og fannst mikið til hans koma. Þegar til kom hafnaði Krishnamurti heimsfrelsarahlutverkinu og sagði sig úr guðspekifélaginu og starfaði upp frá því sem óháður fyrirlesari og ljóðskáld, en hafði áfram fylgjendur og hóp áhugasams stuðningsfólks. Boðskapur hans og hugmyndir fóru eftir það vel að daoismanum.

Laxness skrifar í formála að einni útgáfunni á *Bókinni um veginn*:

Þó ég hafi oft vitnað í þessa bók, þá er það ekki af því ég sé fróðari um hana en aðrir menn, sem kunna að hafa rekist á hana af tilviljun. Ef satt skal segja hef ég lengstum ekki haft aðra vitneskju um þessa bók en þá sem ofanefndir íslenskir þýðendur hennar Yngvi og Jakob Smári Jóhannessynir hafa miðlað mér með þýðingu sinni [...]

Úr æsku minni milli fermíngar og tvítugs minnst ég mikils áhuga á nokkurra eldri málvina minna um hana sín á milli og hlustaði á langar umræður þeirra um hana sínámilli; það voru þeir Erlendur Guðmundsson, Sigurður Jónsson og Þórbergur Þórðarson.¹⁰

9 Halldór Kiljan Laxness, „Krishnamurti í Ojai-dalnum 1929“, 37.

10 Halldór Kiljan Laxness, „Formálsorð“, 5–6.

Mörg líkindi og hliðstæður við speki *Bókarinnar um veginn* og ljóðræna speki Krishnamurti má finna í verkum Laxness.

Í *Bókinni um veginn* stendur m.a.

Það Alvald sem um er talað er ekki Vegur eilífðarinnar. Það nafn sem unt er að fá er því ekki ímynd hins eilífa. Tilvistarlaust er það upphaf himins og jarðar. Í tilvist er það móðir allra hluta.¹¹

Hin æðsta dyggð er eins og vatnið. Á allan hátt er það nytsamlegt. Án baráttu sest það þar sem auðvirðilegast þykir. Þannig er Alvaldið.¹²

Krishnamurti segir í bókinni *Frelsi mannsins*:

Taktu eftir því sem raunverulega á sér stað innra með þér og í kringum þig í þeirri kappsömu menningu sem þú lifir og hrærist í. Taktu eftir valdaþránni, þörfinni fyrir viðurkenningu, nafnbótum, velgengni og svo framvegis – skoðuðu afrekin sem þið eruð svo stolt af, skoðuðu þetta svið vitundarinnar sem þú kallar líf þar sem öll sambönd einkennast af togstreitu og ala á hatri, fjandskap, grimmd og endalausum stríðum. Þessi vígvöllur, þetta líf, er allt sem við þekkjum, og þar sem við erum ófær um að skilja þá feikilegu tilvistarbaráttu sem á sér stað, óttumst við hana og flýjum með öllum tiltækum ráðum. Og við óttumst líka hið óþekkta – við óttumst dauðann og það sem bíður okkar handan morgundagsins. Þannig óttumst við hið þekkta sem og hið óþekkta. Það er okkar daglega líf og í því er enga von að finna. Þess vegna er öll heimspeki og öll guðfræðileg hugtök einungis flóttaleiðir frá þeim raunveruleika sem við stöndum frammi fyrir.¹³

Að lifa til fulls í augnablikinu er að lifa alveg með því sem er í raun, án nokkurrar viðleitni til fordæmingar eða réttlætningar – þá skilurðu það svo fyllilega að þú getur lagt það frá þér.¹⁴

11 Lao-tse, *Bókin um veginn*, kafli 13.

12 Sama heimild, kafli 17.

13 Krishnamurti, *Frelsi mannsins*, 22–23.

14 Sama heimild, 80.

Raunveruleg umhyggja er að láta sér annt um barnið á sama hátt og maður annast tré eða plöntu, með því að vökva það, vera vakandi fyrir þörfum þess og hentugleika jarðvegarins, líta eftir því með blíðu og mildi [...]¹⁵

Hér tekur móðir organistans á móti Uglu í *Atómstöðinni*: Hún „horfði á mig með tárur og sagði: aumíngja blessuð manneskja. Þessi mis-kunnarorð tók hún upp aftur og aftur.

Organistinn gekk til hennar, kysti hana og leiddi hana með innilegri blíðu inntil hennar aftur, losaði mig síðan við kökudiskinn ásamt ostskorpu og teskeið og sagði:

Ég er barnið hennar.“¹⁶

Organistinn segir: „Lauslátar konur eru ekki til. Það er hjátrú. Aftur á móti eru bæði til kvenmenn sem sofa þrjátíu sinnum hjá einum karlmanni og kvenmenn sem sofa einu sinni hjá þrjátíu karlmönnum.“¹⁷

Í *Kristnibaldinu* lýsir eitt sóknarbarnið séra Jóni svo:

Hvað sem guðfræði líður henda menn gaman að því undir Jökli að þegar séra Jón fer á milli bæa á þorranum, þá elta hann flokkar gaddhesta og snjótitlinga og jafnvel hrafnar; því hann heldur þessu fólki borð. Siðbreytni sem mótar hegðun séra Jóns kynni eftilvill að vera sótt í samþýningarguðfræði 12 aldar.¹⁸

Séra Jón Prímus: Einu sinni átti ég fallega skó. Og stúlku.

Umbi: En núna?

Séra Jón: Ég hef jökullinn og náttúrulega akursins liljugrös; þau eru hjá mér og ég er hjá þeim; en umframalt jökullinn [...]. Áður fyrr þegar ég var þreyttur hlakkaði ég til að sofna út frá jöklinum á kvöldin. Ég hlakkaði líka til að vakna til hans að morgni [...]. Nú er ég farinn að hlakka til að deyja frá þessu ábyrgðarmikla kalli og ganga inn í jökullinn.¹⁹

15 Sama heimild, 115.

16 Halldór Kiljan Laxness, *Atómstöðin*, 18.

17 Sama heimild, 22.

18 Halldór Kiljan Laxness, *Kristnibald undir jökli*, 119.

19 Sama heimild, 78–79.

Mynd 1: Zhang Lu (1464-1538)
Lao-tse á nautsbaki

Jón Prímus segir við Umba:

Í skólakappræðum var stundum lögð fram sú spurning hvort guði sé ekki ómáttugt að skapa svo þungan stein að hann geti ekki tekið hann upp. Oft finnst mér almættið vera eins og snjótílingur sem öll veður hafa snúist í gegn. Svona fugl er á þyngd eins og frímerki. Samt fýkur hann ekki þótt hann standi út á berangri í fárviðri. Hafid þér nokurtíma séð hauskúpu af snjótílingi? Hann beygir þetta veikbyggða höfuð mót veðrinu með gogginn við jörð, leggur vængina þétt upp að síðunni og stélið vísar upp; og veðrið nær ekki tókum á honum heldur klofnar. Jafnvel í verstu hrynunum bifast fuglinn ekki, hann er staddur í logni. Það hreyfist ekki einu sinni á honum fjöður.

Umbi: Hvernig vitið þér að fuglinn sé almættið en ekki vindurinn?

Séra Jón: Af því að frostbylur er sterkasta afl á Íslandi en snjótílingur vesælastur af öllum hugdettum guðs.²⁰

Séra Jón Prímus: Ég hef bara eina teoríu Mundi minn.

Dr. Sýngmann: Þó það! Kanske hún eigi eftir að frelsa heiminn.

Séra Jón: Hún er að minsta kosti ekki lakari en aðrar teoríur.

Dr. Sýngmann: Kondu með hana John!

Séra Jón: Ég hef þá teoríu að vatn sé gott.

Dr. Sýngmann: Við kvefi eða hvað?

Sr. Jón: Skilmálalaust. Það þarf ekki einu sinni að fara eftir minni teoríu nema maður sé þyrstur.²¹

Organistinn í *Atómstöðinni* er að ýmsu leyti líkur Jóni Prímusi. Hann er hámenntaður en gersneyddur áhuga á stjórnmálum og því sem er efst á baugi í samfélaginu. Eins og Erlendur Guðmundsson býr hann með móður sinni og kennir á orgel og ræktar rósir. Hús hans

20 Sama heimild, 102.

21 Sama heimild, 169.

er öllum opið og tíðir gestir þar eru tveir lögreglumenn, gleðikona, tveir glæpamenn og prestur.

Organistinn segir við einn af gestum sínum:

Smáglæpamenn fá aldrei orðu, sagði organistinn. Slíkt fá aðeins trosberar þeirra stóru. Til að geta orðið stjórnmalaskörungur þarf maður að hafa miljónung. Og þið hafi glatað ykkar miljónung. Smáþjófur verður ekki ráðherra; að vera smáþjófur er þesskonar lítillækun sem aðeins guðir geta orðið fyrir, eins og að fæðast í jötu: Menn vorkenna þeim svo að nöfnin þeirra eru ekki einu sinni sett í blöðin.²²

Ólafur Kárason er mikill þjáningamaður og þegar ógæfan eltir hann ekki þá er eins og hann elti hana uppi sjálfur. Það er eins og hann þoli hvorki hamingju né góða daga. Þjáningin verður honum eins konar vörn gegn ágengni heimsins. Hann hvílir í þjáningunni og finnur til með öðrum sem þjást. Gunnar Kristjánsson talar um þjáningarmystík í þessu sambandi,²³ en sjálfur notar Laxness orðið samþýningarguðfræði um meinlæti af þessu tagi í *Kristnihaldi undir jökli*.

Í lok sögunnar um skáldið Ólaf Kárason hefur hann fengið nóg af heiminum og mannfólkinu og þá er aðeins ein frelsunarleið opin. Þetta er laugardagur fyrir páska:

Barn hafði hann staðið í fjörunni við Ljósuvík og horft á landölduna sogast að og frá, en nú stefndi hann burt frá sjónum. Hugsaðu um mig þegar þú ert í miklu sólskini. Bráðum skín sól upprisudagsins yfir hinar björtu leiðir þar sem hún býður skálds síns. Og fegurðin mun ríkja ein.²⁴

Þess má geta að Sigurlína móðir Sölku Völku fyrirfer sér og gengur í sjóinn laugardaginn fyrir páska.

Segja má að unga skáldið í *Heimsljósi* leggi af stað upp fjallið helga sem ljósvíkingurinn og harmkvælamaðurinn Ólafur Kárason – en komi niður aftur hinum megin af fjallinu sem séra Jón Prímus.

Skáldsögur Laxness hafa notið mikillar hylli, börn og unglingar

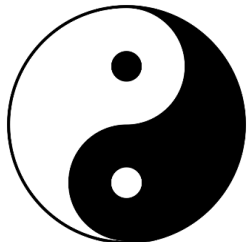
22 Halldór Kiljan Laxness, *Arómstöðin*, 105–106.

23 Gunnar Kristjánsson, „Úr heimi ljósvíkingsins“, 17.

24 Halldór Kiljan Laxness, *Heimsljós II*, 319.

hafa lesið þær í skólum. Sú óánægja sem vart varð við fyrstu áratugina með lýsingar Laxness á íslensku þjóðlífi hvarf eftir að Laxness fékk Nóbelsverðlaun og skáldsagan *Íslandsklukkan* kom út.

Það er mín skoðun að þessar skáldsögur og þær sögupersónur sem fjallað hefur verið um í þessari grein hafi gert meir til að útbreiða samúð með fátækum og sósíalisma en fræðimenn og stjórnámálamenn.

Mynd 2: Andstæður, hreyfi-öfl og jafnvægisleitni í höfundarverki Halldórs Kiljans Laxness. *Yang* stendur fyrir alræðishugmyndakerfi og *yin* fyrir daoisma.

Ef við setjum höfundarverk Halldórs Laxness upp í módel daoismans af jafnvægi alls sem er í mannlífi og alheimi, *yin* og *yang*, má halda því fram að þar takist á tvö öfl sem skapa þá dýnamík sem er hreyfiaflið í þessu höfundarverki og þá skilur maður það mikilvægi sem Laxness margítrekar að *Bókin um veginn* hafi haft fyrir sig. Það er annars vegar alræðishugmyndakerfi eins og kaþólsk trú og kommúnismi (*yang*) og hins vegar daoisminn (*yin*) sem er algjör andstæða þeirra.

HEIMILDIR

- Guðmundur Guðmundsson. „Stjarnan í austri“. *Jólablað félagsins „Stjarnan í austri“* 1 (1915): 3–6.
- Gunnar Kristjánsson. „Úr heimi ljósvíkingsins“. *Tímarit Máls og Menningar* 43, 1 (mars 1982): 9–36.
- Halldór Guðmundsson. *Halldór Laxness. Ævisaga*. Reykjavík: JPV, 2004.
- Halldór Kiljan Laxness. *Atómstöðin*. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 2020.
- _____. *Heimsljós I–II*. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 2002.
- _____. *Brekkukotsannáll*. Reykjavík: Vaka-Helgafell, 2005.
- _____. „Krishnamurti í Ojai-dalnum 1929“. *Eimreiðin* 36, 1–2 (1930): 31–48.
- _____. „Formálsorð“. Lao-tse. *Bókin um veginn* (3. útgáfa). Þýð. Jakob Jóh. Smári og Yngvi Jóhannesson, 5–12. Akranes: Hörpuútgáfan, 1990.
- Krishnamurti, J. *Frelsi mannsins*. Þýð. Kristinn Árnason. Selfoss: Sæmundur, 2018.
- Pétur Gunnarsson: *ÞÞ. Í fátæktarlandi. Þroskasaga Þórbergs Þórðarssonar*. Reykjavík: JPV, 2010.
- Þórbergur Þórðarson. *Meistarar og lærisveinar: eftir stóra ævisögulega handritinu*. Reykjavík: Forlagið, 2010.
- Weber, Max. *Sociology of Religion*. Þýð. Ephraim Fischhoff. London: Methuen, 1965.

ÚTDRÁTTUR

Halldór Kiljan Laxness, daoisminn og dulspeki

Grein þessi dregur fram þau daoísku áhrif sem birtast í nokkrum þekktum skáldsagnapersónum úr höfundarverki Halldórs Kiljan Laxness. Góður vinur hans og stuðningsmaður, sem jafnframt var guðspekingur, mun hafa lánað honum grundvallarrit daoismans, *Daodejing*, eftir kínverska vitringinn Lao-tse sem á íslensku er kunnast sem *Bókin um veginn* og kom fyrst út árið 1921. Halldór skrifaði að hann hafi engri bók unnað jafn mikið í lífinu. Þýski félagsfræðingurinn Max Weber setti fram þá kenningu að trúarbrögð heims bjóði með beinum eða óbeinum hætti upp á ólíkar leiðir til frelsunar: þau höfði ýmist til þessa heims eða handanheims með ástundun dulhyggju eða meinlætaliðnaðar. Í samræmi við þessa flokkun Webers tel ég að rétt væri að lýsa daoisma eins og hann var túlkaður af guðspekingum á Vesturlöndum sem „innanheims dulhyggju“. Helstu einkenni hans eru afstæðishyggja, andstaða við valdbóðsstefnu, umburðarlyndi, friðarstefna, óvirkni, kyrrlæti og mjúklyndi. Á lífshlaupi sínu hneigðist Laxness til að vera hrifnæmur fyrir hugmyndafræði sem réttlætti valdbóð í ýmsum myndum, þá sér í lagi hina rómversk-kaþólsku kirkju og stalínisma. Kenning mín er sú að hin daoíska sýn hafi mildað mjög áhrifin af gildum og viðhorfum valdbóðsstefnunnar og stuðlað að auknu jafnvægi skáldsagnarpersóna hans sem þar með féllu í kramið hjá lesendum hans og gerðu hann í raun að þeim rithöfundum sem hann var. Þannig mætti líta á viðhorf daoismans og valdbóðsstefnunnar sem nokkurs konar samstillingu *yin* og *yang* í höfundarverki hans.

Lykilorð: Halldór Laxness; daoismi; Max Weber; dulspeki; *Bókin um veginn*

ABSTRACT

Halldór Kiljan Laxness, Daoism and Mysticism

This article points out Daoist influences on some major characters in Halldór Kiljan Laxness's novels. A good friend of his and a supporter, who also happened to be a Theosophist, lent him the ancient classic *Daodejing* (known in Icelandic as *Book of the Way*) by the ancient Chinese sage Lao Tse, which was first published in Icelandic in 1921. Laxness wrote that there was no book that he loved more than this one during all his life. The German sociologist Max Weber presented the theory that religions implicitly or explicitly provide different kinds of orientation to salvation: this-worldly or other-worldly; mystical or ascetic. Following Weber's conceptualization, my claim is that Daoism, as it was presented among Theosophists in the West, can be characterized as innerworldly mysticism. Its main characteristics are relativism, anti-authoritarianism, tolerance, pacifism, inactivity, peacefulness and kindness. During his lifetime, Laxness was periodically impressed by authoritarian ideologies, notably the Roman Catholic Church and Stalinism. My suggestion is that the impact of authoritarian values and worldview were mitigated through the lens of Daoism, resulting in a more balanced presentation of the main characters in his novels that resonated well with the sentiments of his readers and enabled him to become the writer that he was. Together, then, Daoistic and authoritarian views can be seen as making up a kind of *yin* and *yang* symbiosis in his literary works.

Keywords: Halldor Laxness; Daoism; Max Weber; mysticism; *Daodejing*